

УДК 94:728(477.51)«17» (093)

Юлія Фурсова

ФУНКЦІОНУВАННЯ БАТУРИНСЬКОЇ ЦЕГЕЛЬНІ У СЕРЕДИНІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ (на матеріалах фонду № 51 Центрального державного історичного архіву України, м. Київ)

DOI: 10.5281/zenodo.7385828

© Ю. Фурсова, 2022. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3989-4342>

Мета дослідження полягає в аналізованні та систематизуванні питань, що стосуються фінансового забезпечення цегельного комплексу. У статті здійснена спроба проаналізувати, які саме категорії працівників були задіяні на батуринському цегельному комплексі. Проаналізовано оплату їхньої праці, забезпечення житлом та всім необхідним провіантом. Подані матеріали дадуть змогу більше дізнатися про функціонування батуринського цегельного комплексу та розширити знання щодо загального розвитку гетьманської столиці Батурина в середині ХVІІІ ст.

Основним завданням публікації є аналізування та систематизація інформації щодо питання, яке стосується повноцінного забезпечення цегельного комплексу працівниками, оплати їхньої праці, забезпечення житлом та провіантом. **Наукова новизна** полягає у здійсненому комплексному аналізі та систематизації джерел з Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, зокрема ф. 51 «Генеральна військова канцелярія». Порушена тема є важливою для комплексного наукового дослідження економічного розвитку гетьманської столиці Батурина станом на середину ХVІІІ ст. Під час підготовки публікації **використано принципи**: історизму, конкретності та об'єктивності, системності, опори на історичні джерела, історіографічної традиції, порівняльно-історичні методи дослідження.

Висновки. Попри наявні наукові розвідки, на сьогодні залишається безліч нез'ясованих питань щодо промислових підприємств Батурина часів гетьманування Кирила Розумовського, зокрема цегельних заводів. Наведені у статті відомості дають нам розуміння, що, задля повноцінного розвитку цегельного підприємства, в середині ХVІІІ ст. потрібно було залучити значну кількість різнопрофільних працівників. Питаннями забезпечення всіх цих робітників оплатою праці, житлом та провіантом займалася Генеральна військова канцелярія, а безпосередній контроль здійснював батуринський сотник Дмитро Стожок. На підставі документальних свідчень, які будуть наведені у статті, можна зробити висновки, що на батуринській цегельні в середині ХVІІІ ст. працювали вільнонаймані робітники з конкурентною оплатою праці. Окрім того, у статті наведені прізвища деяких працівників цегельного комплексу, що може стати корисною інформацією дослідникам демографії Батурина. Насамкінець варто зазначити, що окреслені у статті питання лише проливають світло на безліч нез'ясованих питань, які стосуються діяльності цегельного комплексу. Подальше дослідження теми допоможе пізнати економічний розвиток Батурина в середині ХVІІІ ст., тож ця тематика потребує подальших наукових досліджень.

Ключові слова: цегельня, цегельний майстер, гетьманське будівництво, гетьман Кирило Розумовський, батуринський сотник Дмитро Стожок, Карло Пеллі, Кіндрат Барановський, Батурина.

Батуринські підприємства, зокрема цегельні заводи, – тема, яка є важливою для повного розуміння масштабів відбудови гетьманської столиці за часів гетьманування Кирила Розумовського. У ЦДІАК України наявна значна архівна документація щодо цегельні Батурина. Питання облаштування цегельного виробничого комплексу в Батурині за часів гетьманування Кирила Розумовського авторка попередньо окреслила в публікації «До питання облаштування цегельного виробничого комплексу Батурина другої половини ХVІІІ ст.»¹.

¹ Фурсова Ю.В. До питання облаштування цегельного виробничого комплексу Батурина другої половини ХVІІІ ст. (на матеріалах фонду № 51 ЦДІАК України, м. Київ). *Сіверянський літопис*. 2021. № 2. С. 12–18.

Зазначимо, що у XVIII ст. на теренах північного Лівобережжя найбільш поширеним будівельним матеріалом була деревина. Не виключенням був і гетьманський Батурин. Проте потреба в цеглі з кожним роком лише зростала, що своєю чергою сприяло поширенню та розвитку цегельних підприємств.

З імператорського указу за 1751 р. дізнаємося, що поблизу Батурина було засновано цегельний комплекс. Батуринський сотник Д. Стожок мав забезпечити належне функціонування цього комплексу, а оскільки йшлося про гетьманську столицю, це було питання державного значення. Для цих потреб здійснювався пошук різнопрофільних працівників як у Батуринській, так і в інших сотнях Гетьманщини².

Найм, оплата праці, забезпечення необхідним провіантом різної категорії працівників – одне з актуальних питань промислових відносин. Звернувшись до праці О. Гуржія «Витоки формування ринку вільнонайманої праці в Україні» 2014 р., наведемо відомості та подамо аналіз найманої праці на підприємствах Гетьманщини у другій половині XVIII ст. Автор зазначає, що головною робочою силою в окреслений період були вільнонаймані працівники, праця яких була значно ефективнішою за працю підневільних. Варто додати, що в окреслений період не було встановлено сталої оплати праці, у книзі наведено дані, що один найманий робітник цегельного заводу Кисво-Печерської лаври в другій половині XVIII ст. за 1 000 вироблених цеглин отримував 2 руб. 25 коп., а інший за ту саму роботу міг отримати лише 60 коп.³ Вірогідно, така різниця в оплаті була зумовлена кваліфікацією працівників. У цій статті проаналізуємо інформацію, яка розкриє фінансове питання цегельного комплексу в м. Батурині, зокрема оплату праці різних категорій найманих працівників на батуринській цегельні у 1750-х рр., спираючись на документи з ЦДАК України, зокрема на справу 19972 «Про звітність батуринського сотника Д. Стожка до Експедиції будівництва Батуринського і Глухівського, про кошти, витрачені на будівництво у Батурині».

Аналізувати оплату праці працівників цегельні, варто розпочати з цегельного майстра. У 1751 р. гетьман Кирило Розумовський на два роки підписав контракт із французьким майстром Карло Пеллі. Згідно з умовами цього контракту майстер мав отримувати 250 руб. на рік, за умови вироблення 5 мільйонів цеглин⁴. Звісно, оплата була нестабільною, що, вірогідно, залежало від обсягу виконаної роботи та від спеціалізації майстра. До прикладу, інший цегельний майстер, Кіндрат Барановський, у травні та червні 1751 р. за виконану роботу отримав по 20 руб., у серпні – 100 руб., у вересні знову ми бачимо оплату 20 руб., а у жовтні отримав 153 руб. 60 коп. – за виготовлення 180 тисяч паленої та сирої цегли⁵.

Окрім оплати праці працівники відповідного промислового підприємства мали забезпечуватися житлом та провіантом. Не виключенням були і батуринські цегельні.

Насамперед наведемо інформацію щодо забезпечення цегельного майстра Карло Пеллі. Відповідно до контракту, в рік він мав отримувати: «борошна житнього – 10 чвертей, пшеничного борошна – 3 чверті, круп гречаних – 2 чверті, пшона просяного – 2 чверті, солі – 6 пудів»⁶.

Підтвердження, що й інші працівники цегельного комплексу забезпечувалися провіантом, наявні в історичних документах. Так, прослідковуючи справу «Про звітність батуринського сотника Д. Стожка...», знаходимо відомості, що в 1751 р. з метою належного зберігання харчів на цегельному підприємстві, за дорученням гетьмана Кирила Розумовського, Дмитро Стожок піклувався про будівництво спеціальної комори⁷. Продукти зберігали на підприємстві та безпосередньо там, на підприємстві, їх готували, з цією метою купували відповідний інвентар. Так у 1752 р. для потреб цегельного комплексу було придбано «деру для делания хлеба за 8 коп., 4 решета за 5 коп., жорно для держания круп за 56 коп.»⁸. У листопаді 1751 р. Д. Стожок уклав контракт із жителем міста Трубчевська Іваном Сергієвим з метою надсилання робітників для роботи на батуринському цегельному комплексі на 1752 р. У переліку заданих робіт було будівництво печей, спорудження хати й комори для харчів. Є у цьому контракті відомості і щодо оплати праці цегельного майстра та забезпечення його харчами (за умови вироблення 1 000 цеглин): «муки ржаной

² Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів / Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка та ін.; Редколегія: О.Б. Коваленко та ін. Вид. 2-ге, доповнене. Чернігів, 2012. С. 157.

³ Гуржій О.І. Витоки формування ринку вільнонайманої праці в Україні. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 38.

⁴ Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів. С. 160.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). Ф. 51. Оп. 3. Спр. 199972. Арк. 5–6.

⁶ Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів. С. 156.

⁷ ЦДАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 199972. Арк. 14 зв.

⁸ Там само.

по тридцяти одной чверти, круп гречневых по семи, гороху по три, конопель по три ж четверти, сала по одинадцати, ветчины по одинадцати да соли по семи пуд и вина по одинадцати ведер»⁹.

Звичайні робітники отримували досить схожий набір продуктів. З інструкції гетьмана Кирила Розумовського від 13 травня 1752 р. до Дмитра Стожка дізнаємося, що робітникам, задіяним на цегельному комплексі, належить видавати провіант з військового скарбу, кожному на місяць, а саме: «муки по дві четверички, круп по одному гарцу, соли по 2 фунти и с собираемого поковишевого в скарб войсковий хлеба». На цю інструкцію відреагував Стожок 28 травня, зазначаючи, що на цегельні всіх працівників було 440 осіб, які забезпечувались усім необхідним¹⁰.

Працівників цегельні забезпечували й житлом. Відомо, що в 1752 р. для Карла Пеллі придбали будинок з кімнатою, сіними та пекарнею в батуринського козака Олексі Антона за 26 руб.¹¹ До речі, про будинок для цегельного майстра згадується і в документі за 1765 р., навіть подано його розміри – 6,82 м. x 7,79 м., тож можемо припустити, що йдеться про ту саму споруду¹².

Так, з наведеної інформації можна зрозуміти, що в контрактах найманих працівників батуринської цегельні відразу фіксувалися всі головні умови праці та, відповідно, зобов'язання обох сторін.

Окремо розглянемо працю на цегельному комплексі колодників. Наведемо дані, які розкривають оплату праці цієї категорії працівників станом на 1751–1752 рр. Колодникам Василю Ярешкові та Власу Шокоті в листопаді 1751 р., на 19 днів, щодня видавали по 76 коп. Цим колодникам на грудень видано 1 руб. 2 коп., Петрові Стеславському та ще 11 колодникам на 9 днів у грудні було виплачено по 18 коп. кожному¹³. У січні Прокопові Данченку та Василеві Борку на 18 днів видано по 76 коп. У лютому 18 колодникам було видано по 60 коп. У лютому Грицькові Білану та Фомі Грищенку за 19 днів видано 76 коп. У березні 1752 р. 23 колодникам щодня видавали по 60 коп. Гаврилові Краску та Самійлові Безусу на 15 днів травня видано по 30 коп.¹⁴

Окрім того, колодників, як і інших працівників цегельного комплексу, забезпечували провіантом та одягом. До прикладу, з інструкції за 1752 р. гетьмана Кирила Розумовського батуринському сотнику Дмитрові Стожку щодо роботи цегельні зазначено, що колодників необхідно забезпечити одягом за кошти військового скарбу: «на лето свит, рубашок и шапок, а на зиму кожухов и обуви, и рубашок же»¹⁵.

Отже, можемо висновувати, що навіть колодники цілком на рівних умовах могли отримувати оплату своєї праці та необхідне забезпечення продуктами харчування та одягом.

Для порівняння і розуміння, що оплата праці на батуринській цегельні була конкурентною, наведемо дані цегляного заводу Києво-Видубицького монастиря за останню третину XVIII ст. Заробітна плата на цій цегельні нараховувалася за «людинодні», до прикладу, працівник цегельні Григорій Харченко за 50 днів роботи отримав 8 руб. 33 коп.¹⁶

Окрім вище зазначених категорій працівників, на цегельному комплексі була потреба і в інших різнопрофільних працівниках, без яких було б неможливе її повноцінне функціонування. Про таких працівників можна дізнатися зі звітування Експедиції Батуринського та Глухівського будівництва за 1751–1752 рр.

Документи дозволяють стверджувати, що цегельня станом на ці роки активно функціонувала та розбудовувалась. Власне, з цією метою купувалися і доставлялися до Батурина різні матеріали, що своєю чергою потребувало погоничів, волових та кінних підвід.

Спробуємо розглянути, кому і за що надходила оплата за виконану роботу, зокрема за доставку дров та інших матеріалів для потреб цегельні.

Наведемо дані про кількість тягової сили та прізвиська найманих робітників. Гаврилові Саенку з Бахмацької сотні видано 6 руб. 15 коп. для потреб 10 підвід, Пилипові Кухаренку з Новомлинської сотні – 11 руб. 15 коп. для потреб 15 підвід. За доставку до Батурина 250 возів матеріалів з Шаповалівської сотні видано 6 руб. 25 коп.; за доставку 338 возів матеріалів 15 підводами з Новомлинської сотні видано 8 руб. 45 коп.; Коропській сотні за доставку 723 возів матеріалів – 18 руб. 7 коп.; Шаповалівській сотні за доставку 181 возів видано 4 руб. 52 коп.; Борзенській сотні, зокрема погоничеві Оліферу Лавренкові з това-

⁹ ЦДАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 199972. Арк. 14 зв.

¹⁰ Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів. С. 169.

¹¹ ЦДАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 199972. Арк. 11 зв.

¹² ЦДАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 19986. Арк. 31 зв.

¹³ ЦДАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 199972. Арк. 6–7.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів. С. 167.

¹⁶ Гуржій О.І. Витоки формування ринку вільнонайманої праці в Україні. С. 36–38.

ришами, за доставку 70 возів видано 9 руб. 25 коп.; погоничам Бахмацької сотні Іванові Косачу та Кирилові Зінченку з товаришами за доставку 10 підводами матеріалів видано 6 руб. 42 коп.; 24 погоничам Коропської сотні за доставку 300 возів матеріалів видано 7 руб. 50 коп.; 25 погоничам Новомлинської сотні за доставку 285 возів матеріалів видано 7 руб. 12 коп.; 9 погоничам Борзенської сотні за доставку 89 возів видано 2 руб. 22 коп.; погоничам Бахмацької сотні за 40 возів видано 1 руб.; 10 погоничам Прохорівської сотні за доставку 238 возів видано 5 руб. 25 коп.; 10 погоничам Шаповалівської сотні за доставку 81 возу видано 2 руб.¹⁷

Зважаючи на значну кількість возів (понад 2 000), які були застосовані для привезення виробничого матеріалу та дров до Батурина, можна зрозуміти, що цегельня активно функціонувала. Окрім того, ми можемо дійти висновку, що була гарно налагоджена комунікаційна складова з різними сотнями Гетьманщини.

Свою чергою значна кількість тяглової сили спричиняла потребу в забезпеченні провіанту (фуражу) для її утримання. З цією метою у сусідніх з Батурином селах здійснювали купівлю відповідного фуражу. З Митченка та Красного до Батурина було доставлено 200 кіп соломи на суму 16 руб. З Пальчиків та Тростянки доставлено 100 кіп соломи, за що оплачено пальчиківському козаку Миколі Суценкові 8 руб. Обмачівський козак Андрій Красовський з Атюші та Обмачева доставив 200 кіп соломи, за що він отримав 16 руб.

Окрім тяглової сили та її погоничів, була потреба і в майстрах дотичних професій, які або виготовляли відповідні знаряддя праці, або ж забезпечували належну та вчасну роботу цегельні. Наведемо відомості з документа, який надасть уявлення щодо цього станом на 1751–1752 рр. У батуринського майстра Романа Павленка на колеса для возів було придбано липову велику полозку за 10 коп. У батуринського козака Прокопа Стефанова придбано заліза 6 пудів 10 фунтів за 4 руб. 84 коп., батуринському ковалеві Лук'янові Синиці з товаришами за виготовлення великих сокир було заплачено 33 коп., козаку обмачівському Якову Мачульському за 100 цебрів та 200 відер заплачено 7 руб. 50 коп., у батуринського козака Захара Косташівського придбано соснових колод за 9 руб. 10 коп., тесляру Іванові Філенку на покриття дахом чотирьох печей у цегельному комплексі видано 3 руб. 50 коп.¹⁸

Наведена у статті інформація, зокрема фінансове забезпечення цегельні, найм різнопрофільних працівників, постійне забезпечення провіантом, дає розуміння, що цегельний комплекс активно функціонував у 50-х роках XVIII ст. Додамо також, що діяльність Батуринської цегельні була конкурентною, що доводять проаналізовані документи.

Насамкінець зазначимо, що окреслені у статті аспекти вивчення лише проливають світло на безліч нез'ясованих питань, які стосуються діяльності цегельного комплексу як одного із промислових підприємств Батурина. Подальше дослідження порушеної теми дозволить зрозуміти економічний розвиток Батурина в середині XVIII ст., що потребує нових наукових розвідок.

References

Fursova, J.V. (2021). Do pytannia oblashtuvannia tselnoho vyrobnychoho kompleksu v Baturyni druhoi polovyny XVIII st. (na materialax TsDIAK Ukrainy m. Kyiv) [Regarding the arrangement of the Baturin brick production complex of the second half of the 18th century. (based on the materials of the fund № 51 of the Center of the Ukrainian Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 12–18.

Hurzhii, O.I. (2014). Vytoky formuvannia rynku vilnonaimanoi pratsi v Ukraini [The origins of the formation of the self-employed labor market in Ukraine]. Kyiv, Ukraine.

Kovalenko, O.B. (2012). Baturyn: storinky istorii: zbirnyk dokumentiv i materialiv [Baturyn: pages of history: a collection of documents and materials]. (2th ed.). Chernihiv, Ukraine.

Фурсова Юлія Володимирівна – завідувачка відділу «Палац гетьмана Кирила Розумовського», Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» (вул. Набережна 1, м. Батурин, Україна, 16512).

Fursova Ulia – Head of the Department «Palace of the Hetman Kyrylo Rozumovskyy» National Historical and Cultural Preserve «Hetman's capital» (1 Naberezhna Street, Baturyn, Ukraine, 16512).

E-mail: b.palaz@ukr.net

¹⁷ ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 199972. Арк 8–10 зв.

¹⁸ Там само.

**FUNCTIONING OF THE BATURYN BRICK ENTERPRISE
IN THE MIDDLE OF THE 18TH c. (BASED ON THE MATERIALS OF THE FUND № 51
OF THE CENTRAL STATE HISTORICAL ARCHIVE OF UKRAINE, KYIV)**

The purpose of the study is to analyze and systematize issues related to the financial support of the brick complex. The article attempts to analyze which categories of workers were involved in the Baturyn brick complex. The payment of their labor, housing and all necessary provisions are analyzed. The presented materials will allow to learn more about the functioning of the Baturyn brick complex and expand knowledge about the general development of the Hetman's capital Baturyn in the middle of the XVIII c.

The main objective of the publication is to analyze and systematize information on the issue of full provision of the brick complex with workers, payment of their labor, provision of housing and provisions. The scientific novelty lies in the comprehensive analysis and systematization of sources from the Central State Historical Archives of Ukraine, Kyiv, in particular F. 51 «General Military Chancellery». The raised topic is important for a comprehensive scientific study of the economic development of the Hetman's capital Baturyn as of the middle of the eighteenth century. In preparing the publication, the author used the principles of historicism, specificity and objectivity, systematicity, reliance on historical sources, historiographical tradition, comparative historical research methods.

Conclusions: *Despite the available scientific research, today there are many unresolved issues regarding the industrial enterprises of Baturyn during the reign of Hetman Kyrylo Razumovsky, in particular brick factories. The information given in the article gives us an understanding that for the full development of the brick enterprise in the middle of the 18th c. it was necessary to attract a significant number of diverse workers. The General Military Chancellery was responsible for providing all these workers with wages, housing and provisions, and the direct control was carried out by the Baturyn centurion Dmytro Stozhko. On the basis of documentary evidence, which will be presented in the article, it will be possible to conclude that in the middle of the 18th c. the Baturyn brickyard employed free-lance workers with competitive wages. In addition, the article gives the names of some workers of the brick complex, which may be useful information for researchers of Baturyn demography. Finally, we need to say that the issues outlined in the article shed light on many unresolved issues related to the activities of the brick complex. Further study of this topic will provide an opportunity to understand the economic development of Baturyn in the middle of the 18th c., so this topic requires further research.*

Key words: *brickyard, brick master, Hetman construction, Hetman Kyrylo Rozumovsky, Baturyn centurion Dmytro Stozhok, Carlo Pelli, Kindrat Baranovsky, Baturyn.*

Дата подання: 3 листопада 2022 р.

Дата затвердження до друку: 25 листопада 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Фурсова, Ю. Функціонування батуринської цегельні у середині XVIII століття (на матеріалах фонду № 51 Центрального державного історичного архіву України, м. Київ). *Сіверянський літопис*. 2022. № 4. С. 19–23. DOI: 10.5281/zenodo.7385828.

Цитування за стандартом APA

Fursova, U. (2022). Funktsionuvannia baturynskoi tseehlni u seredyni XVIII stolittia (na materialakh fondu № 51 Tsentralnoho derzhavnogo istorychnoho arkhivu Ukrainy, m. Kyiv) [Functioning of the Baturyn brick enterprise in the middle of the 18th century (based on the materials of the fund No. 51 of the Central state historical archive of Ukraine, Kyiv)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 19–23. DOI: 10.5281/zenodo.7385828.

